

ЕТАПИ ПРОЦЕСУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ КРАЇН БАЛТІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Масик Ю. Р.,

аспірантка кафедри політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0002-8092-6908

У статті проаналізовано особливості інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського Союзу. Виділено етапи, з'ясовано засади й механізми євроінтеграційної політики країн Балтії. Розкриті проблеми адаптації України до вимог Європейського Союзу, шляхи використання відповідного досвіду Латвії, Литви та Естонії. Розглянуто рекомендації для подальшого зближення України з ЄС.

Вступ десятки нових країн до ЄС у травні 2004 року став якісно новим етапом інтеграційних процесів як у Європі, так і у світі. У зв'язку з цим найбільшим розширенням Європейського Союзу істотно змінився стан економіки в старих країнах-членах, але скоріше це мало визначальні наслідки в усіх сферах економіки для нових країн-членів. Аналіз позитивних і негативних явищ, які супроводжували збільшення ЄС, має вагоме значення для країн, які мають або розглядають можливість вступу до ЄС у подальшому, під час формування довготривалої економічної політики і прийняття рішення про напрями їх інтеграції. Найбільш наближеними до України за рівнем розвитку в ЄС є країни Центральної Європи й Балтії, тому їхній досвід буде корисним для нашої держави.

Інтеграція з Європейським Союзом була менш тяжкою для трьох країн Балтії, ніж для багатьох інших країн, що мають доступ, через їхній сильний суспільний поштовх приєднання до західної політичної, економічної та правової культури, після того як вони відновили свою незалежність від Радянського Союзу в 1990 році. Однак приєднання Естонії, Латвії та Литви мало декілька відмінних рис, пов'язаних із конституційним походженням та установами, що сильно вплинуло на вирішення проблем між урядом та інституціями ЄС. Дорога, яку пройшли країни Балтії при вступі до ЄС, була складною, їх роль в ЄС була не легкою. Сьогодні для складання порядку денного, пов'язаного з ЄС, потрібно більше навичок, ніж раніше, у пошуку союзників і виборі партнерів.

Ключові слова: країни Балтії, Європейський Союз, європейська інтеграція, розширення ЄС, зовнішня політика держави, країни-кандидати.

Постановка проблеми. Прозахідна орієнтація країн Балтії спонукала їх після набуття незалежності чітко і швидко визначитися в стратегічних пріоритетах і векторах зовнішньої політики. Вони взяли за основу західноєвропейську соціально-економічну модель розвитку, Латвія, Литва та Естонія розглядали інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури як один із найважливіших шляхів зміцнення національної незалежності, що гарантуватиме збереження суверенітету й національної безпеки, а також посприяє вирішенню складних економічних і соціальних проблем. Тому головною метою зовнішньої політики країн Балтії стала інтеграція до Європейського Союзу та НАТО, чого після тривалих і значних зусиль вони все-таки досягли.

Вступ до ЄС і НАТО був політичним пріоритетом, сформованим у країнах Балтії задовго до інтеграції в загальноєвропейські механізми економічної взаємодії. Цьому напряму надавалося особливе політичне й навіть символічне значення. Утілення в життя проекту «Return to the West» взяли на себе владні групи, які прагнули вийти з-під російського впливу [1, 22–23].

Актуальність дослідження інтеграції Литви, Латвії та Естонії до Європейського Союзу зумовлено низкою факторів. Вступ балтійських держав до ЄС мав низку особливостей, які так чи інакше знайомі й Україні. Зокрема, у цих країнах є спільні кордони з РФ; значна кількість російськомовного населення проживає на їхніх територіях; у зв'язку з тим що економіка трьох балтійських держав була значною мірою зорієнтована на Росію, енергетична та сировинна залежність від РФ змушувала уряди цих країн шукати виходи із цієї ситуації тощо. Отже, вивчення досвіду вирішення цих проблем, як і загальному руху Латвії, Литви та Естонії до об'єднаної Європи, є для України дуже важливим.

Метою статті є проаналізувати особливості інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського Союзу; розглянути етапи, засади й механізми їхньої євроінтеграції, вивчити євроінтеграційний досвід балтійських держав у контексті можливих уроків для України.

Виклад основного матеріалу. Вступ України до Європейського Союзу є однією з пріоритетних цілей у зовнішній політиці. Узявши до уваги держави Балтії, з якими в Україні є спільне минуле, побажано, що їм удалося за дуже короткий термін здолати складнощі перехідного періоду, провести низку реформ в економіці країн, змінити системи управління державою, а також соціальної сфери життя та долучитися до ЄС. Тому аналіз пройденого реформаційного шляху цих трьох країн має вагомий практичний інтерес для України.

Ця проблематика євроінтеграційних процесів країн Балтії комплексно практично не досліджена в українській науці. Сьогодні є дуже актуальною ця тема для України. Вітчизняні науковці є зацікавленими у вивченні балтійського досвіду. Значним внеском у вивчення питання євроінтеграційного досвіду є дисертаційні дослідження В. Завацького «Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.)» та Д. Аракеяна «Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО». Окремо варто відзначити роботу М. Замікули «Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції», який розглянув можливі варіанти розвитку національного зовнішньополітичного курсу, політичні й соціальні передумови, що спричинили обрання саме європейського/євроатлантичного вектора як основного шляху розвитку відносин із сусідами та діяльності балтійських держав на міжнародній арені [4, с. 132].

Є. Ковтун, С. Білоножко, Г. Щедрова та М. Сидорук намагалися визначити етапи інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського Союзу. С. Скриль та А. Мазіна окреслили проблеми трансформації їхніх політичних систем в умовах інтеграції в Європейське співтовариство. У дослідженні С. Скриль також розглянув особливості «єдиного політичного простору» держав Балтії, що сформувався після занепаду Радянського Союзу.

Литва, Латвія та Естонія традиційно вважаються частиною західного світу, і Захід, виходячи саме із цього, будував свої відносини з країнами Балтії в 90-ті рр. [16, с. 15–16]. Процес інтеграції країн Балтії до Європейського Союзу, вважають дослідники, доречно поділити на три етапи. Перший етап починається у 1991 р. – з моменту встановлення дипломатичних відносин Латвії, Литви та Естонії з Європейськими Співтовариствами, і закінчується в 1995 р. підписанням угод про асоціацію, які стали підґрунтям політичного діалогу й економічної співпраці на наступні роки. Цей етап характеризується початком діалогу та включенням країн Балтії в орбіту економічної політики ЄС. Важливими подіями цього періоду були засідання Європейської Ради в червні 1993 р. в Копенгагені, на якому прийнято принципове політичне рішення про можливість розширення на Схід і сформульовано критерії для держав-кандидатів – стабільність демократичних інститутів, наявність конкурентоспроможної ринкової економіки і здатність перейняти правовий доробок Союзу [14, с. 362]; засідання Європейської Ради в Ессені в грудні 1994 р. і схвалення нею Загальної стратегії прийняття нових членів, у якій визначено основні напрями та механізми набуття повноправного членства державами-кандидатами [17, с. 14–15].

Другий етап у відносинах між країнами Балтії та ЄС починається з червня 1995 р., а саме з підписання угод про асоціацію (Європейських угод) між ЄС і трьома балтійськими державами. Із цього часу відбувається перехід до нового рівня відносин, коли сторони вже чітко визначають цілі та завдання на шляху до інтеграції. Саме в цей період закладені підвалини процесу набуття повноправного членства в ЄС державами Балтії. Наприкінці 1995 р. вони подали заявки на вступ (Латвія – у жовтні, Естонія – у листопаді, Литва – у грудні) [12, с. 358].

Естонії першій із країн Балтії дісталася можливість стати майбутнім членом ЄС. Фахівці британського дослідницького центру «The Economist Intelligence Unit» вважають, що в економічній сфері Естонія на той час більше, ніж усі інші країни, наблизилася до вимог Євросоюзу. Динамічно-стабільний розвиток її господарства забезпечувався передусім за рахунок ефективної економічної політики держави [12, с. 362]. Естонські науковці пояснювали, що їхній секрет успіх полягає в історичних причинах і дружніх зв'язках із Фінляндією. Також вагомим є те, що саме в Естонії політична еліта була більш однорідною етнічно та ідеологічно.

Завершальною подією третього етапу у відносинах країн Балтії з ЄС став саміт ЄС в Афінах 16 квітня 2003 р., де підписані угоди про їх вступ до Європейського Союзу. Референдуми, проведені в країнах Балтії, продемонстрували високий рівень підтримки населенням євроінтеграції (у Литві – 90%, у Латвії та Естонії – 67%) [13, с. 126]. Країни Балтії з 1 травня 2004 р. стали повноправними членами Європейського Союзу.

Основна запорака успішності реалізації Стратегії до Європейського Союзу – це перехід від декларування намірів стати повноправним членом ЄС до конкретних дій. Конкретні кроки мають бути спрямовані передусім на зменшення ролі держави в управлінні економікою, покращення ситуації у сфері боротьби з корупцією та тіньовою економікою [6, с. 107]. Балтійські країни також повинні були виконати всі ці кроки, але вони виконували їх дуже швидко, а це вже свідчить, що Україна може взяти для себе їхній досвід, адже практично з 1994 р. наша держава стоїть на місці.

Розвиток відносин з ЄС дав можливість країнам Балтії отримувати значні кошти за програмами допомоги. Загальна сума дотацій у 1991–2004 рр. з боку ЄС через інструменти підтримки країн-кандидатів (Фаре, Іспа, Інтеррег) становила: для Латвії – 319 млн. євро, Литви – 527 млн. євро, Естонії – 323 млн. євро [2, с. 110]. Тобто розміри допомоги Латвії, Литви та Естонії з боку ЄС у перерахунку на душу населення були найвищими порівняно з іншими державами Центральної та Східної Європи [7, с. 102].

На економіку країн Балтії позитивний вплив мало збільшення інвестицій, які надходили з країн-членів ЄС. За деякими даними, загальний обсяг прямих інвестицій в економіку трьох прибалтійських республік за період 1992–2004 рр. становив понад 9500 млн. євро [13, с. 130]. Такі фінансові вкладення відіграли значну роль в економічному зростанні та зміцненні зовнішньоекономічних зв'язків з країнами Євросоюзу.

Серед значних здобутків трансформації балтійських держав під впливом вступу до Європейського Союзу можна назвати такі.

У Литві знайшли власне рішення щодо питання енергетичної безпеки. З метою диверсифікації енергоносіїв у другій половині 2014 р. на березі Балтійського моря в місті Клайпеді було розміщено власний термінал-танкер для прийому партій зрідженого природного газу. Безперечно, будівництво плавучого терміналу для прийому зрідженого природного газу (замовлення виконали норвежці), який символічно назвали «Незалежність», і його обслуговування є доволі витратним, але ще за кілька місяців до введення терміналу в експлуатацію Газпром знизив ціну на газ для Литви [15, с. 22–23]. Зараз Литва значно менше енергетично залежна від Росії й може імпортувати газ від інших постачальників, зокрема США та ОАЕ.

Якщо Литва є своєрідним лідером регіону з вирішення проблем енергетичної політики, то Латвія стала випробувальним майданчиком для обговорення стратегій з регулювання внутрішньоєвропейської економічної кризи. Латвію навіть порівнювали з Грецією через значні обсяги європозик в обох країнах і проблеми з можливістю погашення заборгованості. У 2008 р. Латвія зіткнулася з дефіцитом поточного рахунку у 23% ВВП та інфляцією 18%. Тим не менше, коли Греція обрала дефолт і шукала позики від інших європейських країн та МВФ, Латвія збільшила податки та значно скоротила державний бюджет. У результаті країна настільки швидко скоригувала свою економіку, що змогла приєднатися до зони євро у 2014 р. – саме тоді, коли Греція мала намір залишити зону єдиної європейської валюти. Досвід Латвії в боротьбі з економічною кризою викликає також і багато питань, зокрема щодо високої соціальної ціни, оскільки рівень безробіття в країні піднявся до 21% (2014), хоча з часом від поступово знижувався [15, с. 22–23]. У Європі нині розглядають Латвію як приклад того, як протистояти економічній кризі всередині ЄС.

Найбільш наочні здобутки державної політики в цифровій галузі має Естонія. Вона почала з програми інтернетизації всієї країни, оголосивши доступ до Інтернету громадянським правом людини, тут зуміли ефективно впровадити систему електронного уряду. Систему Е-голосування вперше успішно впроваджено на місцевих виборах 2005 р. і парламентських 2007 р., вона супроводжувалася оформленням цифрових посвідчень особи. Успішними є результати впровадження Е-уряду для боротьби з корупцією: за версією міжнародної неурядової організації Transparency International Естонія у 2014 р. посіла 26 місце зі 175 країн у рейтингу найменш корумпованих країн [15, с. 23–24]. Сьогодні вивчають у багатьох країнах світу технологічні інструменти, які Естонія застосовує у сфері урядування. Естонія має намір побудувати так звану «фінську модель інформаційного суспільства», що передбачає створення конкурентоспроможної економіки на основі передових технологій, що дає змогу успішно конкурувати за продуктивністю праці з провідними економіками світу й водночас звести до мінімуму зростання соціальної нерівності.

Держави Балтії та Україна є досить схожими, по-перше, їх об'єднує радянське минуле, по-друге, це країни, що на початку 1990-х рр. почали будівництво самостійної та демократичної держави, проголосивши курс на співпрацю з Європейським Союзом. Розширення ЄС, яке відбулося у 2004 р., вплинуло безпосередньо й на Україну. Для України в стратегічному плані розширення ЄС є важливим чинником подальшої європейської інтеграції, за рахунок якої виникають більш широкі можливості розвитку всебічного співробітництва та поглиблення взаємодії з організацією [2, с. 12–13].

Останніми роками в нашій державі простежується незмінність євроінтеграційного курсу, але через політичну нестабільність Україна не може зосередитися на своїх цілях.

Ураховуючи логіку процесу євроінтеграції країн Балтії від торговельно-економічної адаптації до договірно-правового етапу, наголосимо, що в Україні перший етап можна охарактеризувати як декларативний. Так, Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, яка передбачала співпрацю з широкого кола політичних, торговельно-економічних і гуманітарних питань, ухвалена в 1994 р., а набула чинності тільки в 1998 р. Двосторонній План дій «Україна – ЄС» схвалений лише у 2005 р. Цей документ містив перелік конкретизованих зобов'язань України у сфері зміцнення демо-

кратичних інституцій, боротьби з корупцією, структурних економічних реформ і заходів з розвитку співпраці з ЄС у секторальних сферах [8, с. 6–7].

Другим етапом євроінтеграції України був політичний етап, а саме підписання Угоди про асоціацію. У червні 2014 року відбулося підписання економічної частини. Фактичними здобутками інтенсифікації двосторонніх відносин між Україною та інститутами Європейського Союзу стали часткова реалізація зони вільної торгівлі в контексті дії Угоди про асоціацію та переговорний процес щодо скасування візового режиму між Україною та країнами ЄС. За підсумками саміту «Україна – ЄС» наприкінці 2016 р. визначено, що пріоритетами для обох сторін залишаються скасування візового режиму, співпраця у сфері енергетики, реалізація фінансових заходів «Антикорупційна ініціатива Євросоюзу в Україні», подальша дія Угоди про зону вільної торгівлі, збереження санкцій проти Російської Федерації та просування Мінського процесу [11, с. 134–135].

Якщо порівняти аналогічні процеси в країнах Балтії та Україні, можна виділити декілька аспектів, які гальмують євроінтеграцію України, а саме:

- відсутність консолідованої позиції щодо пріоритетів зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного курсу держави серед представників політичної еліти;
- низька інтенсивність переходу від декларативного етапу до процесів реформування й адаптації. Так, у 2016 р. Україна імплементувала тільки 36 законодавчих актів Європейського Союзу зі 126, необхідних для європейської інтеграції;
- наявність корупційного/тіньового складника в реалізації державної політики та функціонуванні політичних інститутів;
- значна тривалість переговорно-консультаційних процесів;
- відсутність сталої комунікаційної стратегії з підтримки ідеї європейської інтеграції [8, с. 8–9].

Для Латвії, Литви та Естонії євроінтеграція стала головним чинником, який мав великий вплив на розвиток цих держав. Саме шлях до ЄС став основним каталізатором проведення реформ та економічного зростання. У період вступу до Європейського Союзу економічні показники держав Балтії були одними з найнижчих серед країн-учасників, економіку прибалтійських республік можна характеризувалася високими темпами зростання. Вони набагато випередили всі колишні радянські республіки. Після того як балтійські країни стали повноправними членами ЄС, збільшилася їхня політична вага, а також зріс міжнародний імідж. Для України досвід Латвії, Литви та Естонії є значною мірою корисним. Наш уряд проголосив вступ до Європейського Союзу одним зі стратегічних питань зовнішньої політики, але відносини з ЄС поки що перебувають на початковому етапі. Така ситуація склалася за рахунок повільності реформ в нашій державі та небажання керівництва Європейського Союзу починати нову хвилю розширення.

Також позитивними наслідками євроінтеграції для країн Балтії є зменшення рівня безробіття, інституційні реформи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних компаній, прискорення зростання в низці галузей сфери послуг, збільшення чистих надходжень фінансування з боку інституцій ЄС, сприяння стабільності на фінансових ринках, прискорення зростання довгострокових зобов'язань банків, зростання прямих іноземних інвестицій. Водночас негативні наслідки пов'язані з уповільненням зростання валових інвестицій, збільшенням інфляції, зменшенням частки споживчих товарів в експорті. Нейтральний або подвійний характер мають такі наслідки: різке зростання зовнішніх активів банків, прискорення зростання грошового агрегату M2, зміни в географічній і товарній структурі в зовнішній торгівлі, зростання прямих іноземних інвестицій за кордон і збільшення частки ЄС у прямих іноземних інвестиціях у самі країни Балтії. Істотні зміни відбулися в балансі торгівлі товарами й послугами, але однозначні висновки щодо впливу вступу на нього важко зробити. Для України наслідки вступу країн Балтії до ЄС мали швидше негативний характер, оскільки вона зазнала втрат у вигляді зменшення позитивного сальдо торгового балансу. Подальший розвиток подій дасть змогу визначити реальні середньо- й довгострокові наслідки розширення ЄС [15, с. 124].

Латвія, Литва та Естонія пережили складний період трансформації всіх сфер суспільного життя. Усі вони вже з початку 90-х рр. намагалися переорієнтувати свою експортну продукцію з Росії на ринки Європейського Союзу. Спільними для всіх країн були також питання кордонів і, що особливо стосується Латвії та Естонії, долі російськомовних громадян. Однак загалом країни Балтії досягли значного прогресу в економічному реформуванні, політичній трансформації та правовій гармонізації з Європейським Союзом, закономірним наслідком чого стало їх приєднання до його лав.

Сильна воля Литви, Латвії та Естонії до інтеграції до Західної Європи відповідає двом додатковим логікам. По-перше, логіка безпеки й політичної стабільності (через НАТО в разі російської «загрози»). По-друге, логіка «ідентичності»: країни Балтії надзвичайно захищають свою національну ідентичність, яка була пригноблена в Радянському Союзі, а інтеграція до ЄС і Балтійського регіону підкреслює їхню належність до «західноєвропейської» цивілізації [15, с. 56–57].

Висновки. Отже, країни Балтії реалізували загалом успішну, з огляду як на кінцевий результат, так і під кутом зору захисту національних інтересів, стратегію інтеграції до Європейського Союзу. Процес європейської інтеграції сприяв позитивним внутрішнім перетворенням у різних сферах суспільного життя балтійських країн. Вивчення цього позитивного досвіду є актуальним для України й потребує детального вивчення.

Masyk Yu. Analysis of the European integration process Baltic countries: experience for Ukraine

The article analyzes the peculiarities of the integration of Latvia, Lithuania and Estonia into the European Union. The stages are highlighted, the principles and mechanisms of the European integration policy of the Baltic States are clarified. The problems of Ukraine's adaptation to the requirements of the European Union, in particular the conditions of the Copenhagen criteria, ways to use the relevant experience of Latvia, Lithuania and Estonia are revealed. Recommendations for further rapprochement of Ukraine with the EU are considered.

The accession of dozens of new countries to the EU in May 2004 marked a qualitatively new stage in the integration process both in Europe and in the world. As a result of the largest enlargement of the European Union, the state of the economy in the old member states has changed significantly, but rather it has had decisive consequences in all areas of the economy for the new member states. Analysis of the positive and negative phenomena that accompanied the enlargement of the EU is important for countries that have or are considering joining the EU in the future, in the formation of long-term economic policy and deciding on the directions of their integration. The closest to Ukraine in terms of development in the EU are the countries of Central Europe and the Baltics, so their experience will be useful for our country.

Integration with the European Union was less difficult for the three Baltic states than for many other accessing countries, due to their strong social impetus to join Western political, economic and legal culture after they regained their independence from the Soviet Union in 1990. However, the accession of Estonia, Latvia and Lithuania had several distinctive features related to constitutional origin and institutions, which had a strong impact on the resolution of problems between the government and the EU institutions. The path taken by the Baltic countries upon accession to the EU was difficult and their role in the EU was not easy. Today, the EU-related agenda requires more skills than ever before in finding allies and choosing partners.

Key words: Baltic countries, European Union, European integration, EU enlargement, foreign policy of the state, candidate countries.

Література:

1. Завацький В.М. Європейська інтеграція країн Балтії (1991–2004 рр.) : дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 2008. 225 с.
2. Аракелян Д.В. Зовнішня політика країн Балтії в контексті розширення ЄС та НАТО : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 20 с.
3. Замікула М.О. Країни Балтії на початку 1990-х років: передумови євроатлантичної інтеграції. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Історія»*. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 91–94.
4. Білоножко С.В. Західний вектор зовнішньої політики країн Балтії: шлях від незалежності до євроінтеграції. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Т. 2. С. 130–135.
5. Ковтун Є. Досвід інтеграції Латвії, Литви та Естонії до Європейського Союзу як приклад для України. *Емінак*. 2008. № 1-4. С. 105–109.
6. Сидорук М. Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Міжнародні відносини». 2010. Вип. 2. С. 97–104.
7. Щедрова Г.П. Адаптація України до вимог ЄС: досвід країн Балтії. *Politicus*. 2017. Вип. 1. С. 156–161.
8. Мазіна А. Особливості демократичного процесу в країнах Балтії. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2009. Вип. 16. С. 387–393.
9. Скриль С.А. Трансформація політичних систем Латвії, Литви та Естонії в умовах інтеграції в європейське співтовариство. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 146–152.
10. Воронов К.В. Пятое расширение ЕС: судьбоносный выбор. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 9. С. 59–69.

11. Чугаєв О.А. Наслідки вступу до ЄС для країн Балтії. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : збірник наукових праць. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2006. Вип. 59. Ч. I. С. 129–135.
12. Симонян Р.Х. Страны Балтии в Евросоюзе. *Вопросы экономики*. 2006. № 11. С. 118–132.
13. Підсумки саміту «Україна – ЄС» – 2016. *РБК-Україна*. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/itogi-sammity-ukraina-es-2016-1480014052.html>.
14. Bengtsson R. Towards a Stable Peace in the Baltic Sea Region? *Cooperation and Conflict*. 2000. Vol. 35. P. 355–388.
15. The European Union and the Baltic States: Visions, Interests and Strategies for the Baltic Sea Region / Ed. by Jopp M. and Arnswald S. Helsinki : The Finnish Institute of International Affairs, 1998. 269 p.
16. Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition / Ed. by M. Lauristin, P. Vihalemm et al. Tartu : Tartu University Press, 1997. 387 p.
17. Small States in Turbulent Environment: The Baltic Perspective / Edited by Atis Lejins, Zaneta Ozolina. Riga : Latvian Institute of International Affairs, 1997. 253 p.